

Максименко С. Д.

Доктор психологічних наук, професор, директор Інституту психології НАПН України ім. Г.С.Костюка

СПЕЦИФІКА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ У КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

У статті розглядається проблема динаміки розвитку особистісних та професійно значущих властивостей студента в процесі адаптації з метою організації професійної підготовки в вузі. Описується концептуальна модель довготривалої мотиваційної готовності професіоналів.

Personal and professional development dynamics of Student's qualities in the adaptation process aimed to organize professional training in Higher Educational Establishment has been examined in the article. Conceptual model of long-term motivating professional readiness has been described.

Розбудова системи освіти, її докорінне реформування мають стати основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки на світовий рівень, відродження національної культури, становлення державності та демократизації суспільства в Україні.

Наявна в Україні система освіти перебуває в стані, що не задовольняє вимог, які постають перед нею в умовах розбудови української державності, культурного та духовного відродження українського народу.

Державна національна програма «Освіта (Україна, XXI ст.)» визначає головну мету - визначення стратегії створення життєздатної системи навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації.

Система освіти в сучасних умовах є основним механізмом успадкування культурного надбання новими поколіннями. У зв'язку з цим особливо важливого значення набувають питання економічного розвитку та економічного виховання студентів.

Але формування економічної культури неможливе без якісних змін у свідомості людини, відношення її до мистецтва, розуміння її визначної ролі в час становлення та утвердження української державності. Прагнення стати членом світового співтовариства, формування ринкових відносин, зміни форм власності вимагають інтенсивного розвитку та використання нових технологій, виробництва конкурентоспроможної продукції на світовому ринку, що, в свою чергу, потребує радикальних змін психології, культури та мислення особистості.

Актуальність теми обумовлена як необхідністю перебудови системи підготовки фахівців у сучасних умовах, так і практичними завданнями досягнення якісно нового рівня професійної підготовки випускника вузу. Така необхідність пов'язана із соціально-економічними змінами, що відбуваються у нашому суспільстві, з підвищенням вимог до фахівців, зокрема до їхньої активності і відповідальності стосовно власного професійного й особистісного розвитку.

Виявлення та врахування факторів розвитку особистості студента мають сприяти зростанню ефективності процесу становлення особистості на етапі професійної освіти, це, в свою чергу, забезпечить підвищення конкурентоспроможності молодих фахівців, допоможе їм інтегруватися у різні професійні, соціальні й етнічні співтовариства з перших днів самостійної роботи, сприятиме успішності подальшого особистісного та професійного зростання.

Початковий етап професійної підготовки трактується дослідниками як етап, що визначає весь хід подальшого життя людини. На даному етапі відбувається процес адаптації до навчання у вузі, тому що саме в цей момент людина перебуває у складній ситуації засвоєння нових форм діяльності, спілкування, дозвілля, співвідносить свої сподівання з реальною

дійсністю, бо це етап її розвитку як особистості і професіонала (М.О. Амінов, Д.О. Андрєєва, Г'О.Балл, Т.М. Буякас, С.О.Гапонова, М.І.Дьяченко, Л.Кандибович, Є.О.Климов, В.П.Кондратова, Л.М.Мітіна, О.О.Налчаджян, Р.О.Назімов, О.О.Ністратов, Н.С. Пряжников, О.О.Реан, В.І. Секун, О.Р.Фонарьов та ін.).

Разом з тим залишаються маловивченими питання впливу психологічної адаптації студента на процес його професійного та особистісного розвитку залежить від факторів та стадій адаптації, визначення напрямків за змістом цього розвитку.

Актуальною є і практична спрямованість означеного питання, яке пов'язане із дослідженнями динаміки розвитку особистісних та професійно значущих властивостей студента в процесі адаптації з метою організації професійної підготовки у вузі.

У контексті економічної психології підготовка майбутнього фахівця до самостійної професійної діяльності в будь-якому ракурсі зводиться, на наш погляд, до формування (або самоформування) психологічних дій, що організують життя. У цьому напрямку слід відзначити перші паростки цікавого експериментального дослідження Євгена Колеснікова, який розглядає дію з організації життя, в найбільш явному вигляді, як процес подолання суб'єктом проблемних ситуацій, зумовлених його актуальними життєвими труднощами. Дія, що організовує життя, починає свідомо формуватися суб'єктом у момент виявлення ним проблемної ситуації. Психологія дії з організації життя на даному етапі його формування визначається взаємодією об'єктивних та суб'єктивних елементів, визначених як складові структури проблемної ситуації. До названої дії слід віднести активність, яка виникає в процесі виявлення суб'єктом проблемних ситуацій життя, спрямованої на їхнє подолання, що з боку зовнішньої практичної діяльності здійснюється відповідно до принципу максимальної ефективності, і з боку внутрішньої психічної діяльності - відповідно до принципу максимального втілення сенсу життя. Як процесуально-динамічні аспекти дії, що організовує життя, слід розглядати:

- 1) особливості її формування в *потенційній* проблемній ситуації,
- 2) специфіку її реалізації в *актуальній* проблемній ситуації,
- 3) характеристики її закінчення в *постактуальній* проблемній ситуації.

Склад дій, що організують життя, містить у собі:

1. *Дії з вираженою зовнішньою компонентою.*
Дії з пошуку інформації про ПС.
Дії з планування поведінки та діяльності в ПС.
Дії з пошуку способів розв'язання актуальної ПС.
Дії з адаптації до ПС.
2. *Дії з вираженою внутрішньою компонентою.*
Дії з аксіологічної оцінки ПС.
Дії з емоційно-вольової регуляції в ПС.
Дезактивуючі вольові дії в ПС.
Дії з резюмування в ПС.

Психологічна специфіка дій, що організують життя, визначається рівнем сформованості самосуб'єктивних відносин.

Основний склад проблемних ситуацій, в яких реалізується дія, що організовує життя:

- 1) проблемні ситуації взаємодії з не референтною групою;
- 2) проблемні ситуації, пов'язані з матеріальним і соціальним статусом;
- 3) проблемні ситуації взаємодії з референтною групою;
- 4) проблемні ситуації професійної діяльності;
- 5) проблемні ситуації внутрішньосімейних взаємин;
- 6) валеологічні проблемні ситуації;
- 7) проблемні ситуації, пов'язані з процесами самоактуалізації (екзистенціальні проблемні ситуації").

Слід зазначити, що до вагомих факторів, які відносяться до специфічних дій, що організують життя, є дія адаптації до майбутньої діяльності. Прояви адаптації студентів на соціально-психологічному рівні характеризуються такими тенденціями.

- 1) сфера спілкування студентів у період адаптації є важливою для них, незалежно від курсу навчання і стадій адаптації, і головною відмінністю у спілкуванні вони вважають зміну характеру взаємин із викладачами;
- 2) стратегії поведінки в конфлікті зазнають змін залежно від стадій адаптації від суперництва на стадії переадаптації до суперництва і компромісу на стадії адаптування, до зростання факту компромісу і співробітництва на стадії постадаптації і до домінування компромісу на стадії попередньої адаптації до процесів навчання у вузі, що також може бути пов'язано зі зміною домінування форм адаптації у процесі розвитку особистості;
- 3) профілі вираженості рівня конфліктності студентів свідчать про домінування, незалежно від стадії адаптації, середнього та трохи вище середнього рівнів конфліктності з різноспрямованим напрямком змін названих рівнів. Існує зв'язок особистісних факторів та індивідуально-особистісних проявів адаптації студентів у період навчання у вузі як реалізація етапу особистісного розвитку.

Аналіз психічного стану студентів свідчить про покращення комфортності, емоційного тону та психічної активації від першого до четвертого курсу з відхиленнями на першій та другій сесії, зниження реактивної тривожності, особливо на стадії адаптування, що може свідчити про успішність адаптації. Вказана тенденція змін характерна для студентів, незалежно від їх успішності, хоча рівень успішності має незначне підвищення на 4-му курсі при падінні позитивного ставлення до навчання від 1-го до 4-го курсу, що може свідчити про зміну адаптації як прояву особистісного розвитку майбутнього професіонала.

Факторами адаптації можуть виступати рівень особистісної тривожності та особливої екстернальності-інтернальності. Зростання особистісної тривожності пов'язано з низькою успішністю студентів на стадії переадаптації. У студентів-екстерналів найбільш виразно у відсотковому відношенні представлена шкала виробничих відносин, а у студентів-інтерналів - шкала міжособистісних відносин, що підкреслює важливість навчання для студентів у процесі їх адаптації. Динаміка, а саме збільшення кількості студентів від 1-го до 4-го курсу, які покладають відповідальність за невдачі на себе, свідчить про зростання інтернальності як прояву особистісного росту і дозволяє припустити, що з вираженістю інтернальності процес адаптації буде більш успішним з чітким виділенням специфіки змісту різних стадій адаптації особистості майбутнього професіонала.

У процесі адаптації відбувається трансформація ціннісних орієнтацій студентів, яка має свої особливості проявів у залежності від стадій адаптації. Класичні канони економічної психології свідчать, що дотримання змісту та вимог до праці може бути ефективним лише тоді, коли фахівець прагне до їх реалізації на внутрішньоособистісному, ціннісномотиваційному рівні, що трансформує ці аспекти у змістову основу його мотиваційної готовності до професійної діяльності.

Здійснені наукові пошуки дозволили запропонувати концептуальну модель довготривалої мотиваційної готовності професіоналів, зміст якої відображає стрижневі характеристики їх майбутньої діяльності і поєднує в собі такі структурні компоненти:

I. Ціннісно-смісловий блок: позитивне ціннісно-смісловне (у найвищому прояві - смисложиттєве) ставлення до професійної діяльності; інтегрованість професійно значущих цінностей - самовдосконалення, збереження індивідуальності, духовного задоволення, креативності, а також навчально-професійної діяльності в системі смисложиттєвих орієнтацій особистості майбутнього фахівця.

II. Блок професійної спрямованості: інтерес до своєї професії, задоволеність професійним вибором, бажання працювати за спеціальністю; наявність професійних цілей та позитивних очікувань щодо професійної самореалізації.

III. Блок навчально-професійної мотивації: власне професійна мотивація, яка представлена релевантними щодо праці психолога мотивами перетворення, досягнення та комунікації; внутрішня мотивація оволодіння професією, релевантна змісту самої діяльності, сутністю якої є бажання стати кваліфікованим фахівцем.

Експериментальна верифікація обґрунтованої моделі дозволила виявити особливості формування мотиваційної готовності студентів до майбутньої професійної діяльності

протягом їх навчання у ВНЗ. На перших етапах професійної підготовки спостерігається динаміка ціннісно-сміслового ставлення студентів до своєї професії, яка проявляється у зниженні «романтизації» на основі пізнання сутності професії, усвідомленні значного потенціалу, важливості, глибинності, відповідальності праці, оцінці її зовнішніх соціально-економічних аспектів. У процесі фахової підготовки, зокрема під час проходження практики, відбувається розвиток блоку професійної спрямованості, який виявляється у зростанні інтересу студентів до своєї професії, задоволеності здійсненим професійним вибором, подальшому професійному самовизначенні, переживанні своєї схильності, покликання, власного професійного потенціалу. Якісні показники блоку навчально-професійної мотивації характеризуються превалюванням внутрішньої та зовнішньої позитивної мотивації навчання, а також зростання кількісних показників власне професійних мотивів перетворення, комунікації та досягнення.

У другій половині навчання також зростає негативне ціннісно-сміслове ставлення студентів до своєї професії, що обумовлюється її складністю, песимістичними очікуваннями труднощів щодо майбутнього працевлаштування та матеріального забезпечення, яке знижує прагнення працювати за фахом. На 3-4 курсах навчання також зростають показники частотності проявів квазіпрофесійної спрямованості, знижуються показники ставлення до навчання та кількісні дані мотивів, релевантних професійній діяльності; превалює зовнішня негативна мотивація здобуття професії, що засвідчує наявність кризових тенденцій у формуванні мотиваційної готовності. На завершальному етапі навчання відбувається підвищення показників усіх трьох блоків мотиваційної готовності.

Виокремлені аспекти підготовки професіоналів у контексті економічної психології дозволяють, на наш погляд, більш успішно конструювати проєктивну модель майбутнього висококваліфікованого фахівця.

Література

1. Дайана Халперн. Психологія критичного мислення. Харків: 2000. - С. 17-26.
2. Дмитерко-Карабин Х.М. Вплив смисложиттєвих орієнтацій на мотиваційну готовність до професійної діяльності майбутніх психологів. Автореферат дисертації. Івано-Франківськ: 2004. - С. 8-16.
3. Колесніков Є.П. Психологія дії, що організовує життя. Автореферат дисертації. Одеса: 2003. - С. 15-16.
4. Савчин М.В. Педагогічна психологія. К.: 2007. - С. 183-188.
5. Середюк Л.А. Педагогічні умови оптимізації процесу особистісного самовираження старшокласників. Автореферат дисертації. К.: 2002. - С. 14-15.
6. Экономическая психология // Под ред. И. В. Андреевой - СПб, Питер, 2000. - 512 с.